

УДК 344

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-1-6

Мірошниченко Сергій Сергійович,
доктор юридичних наук, професор

ВОЄННИЙ СТАН В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу окремих проблем правозастосування кримінально-правових норм в умовах воєнного стану в Україні відповідно до законодавчих змін, внесених до кримінального закону.

Відзначається, що війна і збройний конфлікт суттєво змінюють узвичаєний властивий мирному часу порядок речей, видозмінює, а нерідко, породжує інші за своїм характером і сутністю відносини у суспільстві. Своєчасне правове їх регулювання обумовлюється пріоритетністю зміцнення обороноздатності держави, підтримання економічної системи і забезпечення роботи підприємств, відновлення зруйнованої інфраструктури, захисту цивільного населення, мінімізації катастрофічних наслідків війни.

Характер і підвищена суспільна небезпека діянь, що вчиняються в умовах воєнного стану, вимагають додаткового кримінально-правового регулювання. Кримінальні правопорушення, які вчиняються під час війни, посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони, насамперед, державність, національну безпеку, територіальну цілісність.

Звертається увага на те, що на тлі інтенсифікації законодавчих змін, що їх зазнав Кримінальний кодекс України, підвищується ризик недосконалого формулювання кримінально-правових норм, застосування яких може виявитися неефективним.

З-поміж іншого наголошується, що дієвість кримінально-правових норм значною мірою залежить від бездоганності правничої термінології кримінального закону. Лінгвістичні новації, якими законодавець прагне наповнити тезаурус кримінального права, нерідко ускладнюють практику правозастосування, породжують штучно конкурентність, а нерідко і колізійність кримінально-правових норм. На конкретних прикладах автор обґрунтовує необхідність дотримання принципів юридичної визначеності і законності кримінального законодавства.

Підсумовуючи, автор зазначає, що зумовлена об'єктивними умовами динаміка удосконалення кримінального законодавства не повинна перетворитися на неконтрольований процес, що здатний призвести до викривлення дійсного змісту кримінально-правових засад. Тож кримінальна законотворчість за нинішніх умов має не тільки прагнути до новачності, а й до збереження стабільності усталених кримінально-правових традицій.

Ключові слова: воєнний стан, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, криміналізація, принцип законності і юридичної визначеності.

Miroshnichenko Serhiy. Martial law in Ukraine: problems of criminal regulation and law enforcement

This article is dedicated to the analysis of criminal norms enforcement problems during martial law in Ukraine according to the legislative criminal law changes.

It is noted that war and armed conflict significantly change the usual order of life in peacetime, and often create other types of society relations. Their forehanded legal regulation is determined by the priority of strengthening the state's defense capabilities, maintaining the economic system and ensuring the operation of enterprises, restoring destroyed infrastructure, protecting civilians, minimizing the catastrophic consequences of war.

The nature and increased public danger of acts committed under martial law require additional criminal law regulation. Criminal offenses committed during the war encroach on various objects of criminal law protection, first of all, statehood, national security, territory's integrity.

Attention is also paid to the possible risks of imperfect and ineffective criminal law implementation due to the legislative changes intensification of Criminal Code of Ukraine.

Among other things, it is emphasized that the effectiveness of criminal law largely depends on the pureness of legal criminal terminology. Linguistic innovations, which the legislator uses in thesaurus of criminal law, often complicate the practice of law enforcement, create artificial competition, and often conflicts within criminal law. On specific examples, the author substantiates the need to follow the principles of legal certainty and legality of criminal law.

In conclusion, the author notes that due to the objective conditions, the dynamics of criminal law improvement should not turn into an uncontrolled process that can lead to distortion of the true criminal law content. Therefore, under the current conditions, criminal law making should not only strive for innovation, but also to preserve the stability of established criminal law traditions.

Key words: martial law, criminal law, criminal liability, criminalization, principle of legality and legal certainty.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106

Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [1] в Україні введено воєнний стан.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [2].

Війна і збройний конфлікт суттєво змінюють звичний порядок речей, що властивий мирному часу, видозмінює а, нерідко, породжує інші за своїм характером відносини у суспільстві. Сьогоднішнє правове їх регулювання обумовлюється пріоритетністю специфічних завдань: значно посилити обороноздатність держави, підтримати, в т.ч. непопулярними заходами, економічну систему, забезпечити роботу підприємств, установ, організацій, захистити цивільне населення, відновити зруйновану інфраструктуру, мінімізувати катастрофічні наслідки війни.

Характер і підвищена суспільна небезпека діянь, що вчиняються в умовах воєнного стану вимагає додаткового кримінально-правового регулювання. Кримінальні правопорушення, які вчиняються під час війни, посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони: основи національної безпеки, територіальну цілісність, життя, здоров'я, волю особи, власність, довкілля, порядок несення військової служби тощо, завдаючи зазвичай непоправної шкоди. Отже, в одних випадках, виникає потреба у приведенні чинного кримінального закону у відповідність до воєнних реалій, в інших – у криміналізації нових суспільно небезпечних діянь.

Статистика війни в Україні невтішна. За даними Офісу Генерального прокурора (<https://www.facebook.com/pgov.gov.ua>) за період дії воєнного стану в Україні зареєстровано 24 981 злочинів, з яких 16 892 – воєнні злочини (ст. ст. 436, 437, 438 КК України), 8089 – злочини проти національної безпеки (ст. ст. 110, 111, 111-1, 111-2, 113 КК України), вбито 287 і поранено 492 дитини (дані станом на 11.06.2022 і постійно оновлюються у бік збільшення).

До аналізу проблем кримінальної відповідальності за військові і суміжні кримінальні правопорушення свого часу зверталися у своїй працях О. Бантишев, В. Картавцев, О. Климчук, Н. Кончук, Л. Мошняга, М. Панов, М. Хавронюк, В. Шлапаченко та інші.

Проте, у період дії воєнного стану в Україні проблеми кримінально-правового регулювання

набули особливої гостроти і актуальності, а тому потребують окремого аналізу.

Метою статті є аналіз основних законодавчих змін, внесених за період дії воєнного стану в Україні до кримінального закону, а також надання пропозицій щодо його можливого удосконалення.

За період дії в Україні режиму воєнного стану (а це стислі терміни) кримінальне законодавство зазнало суттєвих змін. Прийняттям 12-ти законів Верховна Рада України внесла до КК України [3] близько 35-ти поправок. Зокрема, такими змінами є наступні:

1) Розділ VIII КК України доповнено новою обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння – виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 43-1) [4].

2) Криміналізовані колабораційна діяльність (ст. 111-1) [5], пособництво державі-агресору (ст. 111-2) [6], несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного стану (ст. 114-2) [7], незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2) [8]; образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1); виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глобалізація її учасників (ст. 436-2) [9].

3) Внесені зміни до статей 49 і 68 КК України у зв'язку з криміналізацією несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (ст. 114-2 КК України), а саме: розширено перелік злочинів, на які не розповсюджується давність притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також доповнено перелік злочинів, за вчинення готування (або замаху) до яких може бути застосовано довічне позбавлення волі – вища міра кримінального покарання [7].

4) Враховуючи криміналізацію колабораційної діяльності та несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, доповнено

підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, у тому числі підстави ліквідації (ст. 96-3, ст. 96-9 КК України) [5; 7].

5) Визначено нову ознаку «регіональна належність» об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1. ст. 161 КК України щодо кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян [9].

6) Осучаснено кваліфіковані склади злочинів «Державна зрада» (ст. 111 КК України) та «Диверсія» (ст. 113 КК України) новими ознаками їх об'єктивної сторони – вчинення в умовах воєнного стану (для диверсії також в період збройного конфлікту) [10].

7) У ст. 86 КК України «Амністія» розширено коло осіб, які не можуть бути звільненні від відбування покарання, доповнивши їх перелік особами, які визнані винними у вчиненні державної зради та диверсії [10].

8) Розширено особливо кваліфікуючі ознаки низки злочинів проти власності (ст. ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України), додавши ознаку «умови воєнного або надзвичайного стану»; посилено кримінальну відповідальність за мародерство (ст. 432 КК України) [11].

9) Скасовано кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ч. 3 ст. 263 КК України) у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв [12].

10) Істотно модернізовано кримінальне правопорушення, передбачене ст. 361 КК України (нове найменування «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж») і кримінальну відповідальність за його вчинення, а також удосконалено положення ст. 361-1 КК України [13].

11) Дозволено цивільним особам застосовувати вогнепальну зброю проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» (новий п. 22 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України) [14].

Зазнали відповідних змін й інші правові акти України (Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про оборону», «Про правовий режим воєнного стану», Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України).

Удосконалення кримінального законодавства України в умовах воєнного стану безумовно було і залишається нагальною потребою, тож вищенаведені законодавчі новації є цілком адекватною реакцією держави на нові умови життя. Але на тлі такої інтенсифікації змін підвищується ризик формулювання неякісних кримінально-правових норм, застосування яких може бути неефективним.

Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану» від 15.03.2022 року № 2124-IX [4] статтю 1 Закону України «Про оборону» [15] доповнено новим терміном «**бойовий імунітет**», який означає **звільнення** військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», **від відповідальності, у тому числі кримінальної**, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стосовно запроваджених змін є підстави погодитися з думкою, що в умовах ведення війни запровадження бойового імунітету стало правильним, логічним і ефективним рішенням, яке дає змогу упередити заведення необґрунтованих справ у подальшому (йдеться про «справу генерала Назарова»), оскільки критерії розумної обачності та виправданого ризику у воєнний час є значно ширшими [16].

Принцип бойового імунітету («combat immunity») за своєю суттю є спеціальним випадком звільнення особи від кримінальної відповідальності, що в силу новизни в законодавчому полі України ще потребує глибокого теоретичного осмислення. Проте реалізація цього прин-

ципу має відбуватися виключно в межах діючого механізму кримінально-правового регулювання.

Відповідно до ст. 3 Кримінального кодексу України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим, тобто Кримінальним кодексом України. Зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення [3].

Зі змісту ч. 1 ст. 3 КК України, як коментують цю норму вітчизняні науковці, впливає, що законодавство про кримінальну відповідальність являє собою один кодифікований закон і що єдине джерело кримінального права – це Кримінальний кодекс України. Тобто будь-які інші нормативно-правові акти не входять до системи кримінального законодавства. Крім того, у ч.ч. 3 і 4 ст. 3 КК України відображено принцип законності, який стосовно кримінального права означає, зокрема, що: 1) кримінально-правові норми не існують поза КК України у зв'язку з їх повною кодифікацією; 2) тільки КК України і ніяким іншим законом визначається, що є злочином, а також повторністю, сукупністю і рецидивом злочинів, співучастю у злочині, готуванням до злочину і замахом на злочин тощо, встановлюються види і розміри покарання за злочин, а також умови, за яких є можливими звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання, визначаються інші кримінально-правові наслідки вчинення злочину [17, с. 14-15].

За вірним твердженням В. Бабаніної, положення ст. 3 КК України сформульовані для унеможливлення утворення колізій та невинуватеної конкуренції кримінально-правових норм [18, с. 388]. Ігнорування принципу законності в процесі створення кримінального законодавства, справедливо зазначає вчена, негативно позначається на кримінально-правовій охороні суспільних відносин, послаблює авторитет органу законодавчої влади та знижує рівень довіри громадян до державних інституцій загалом. Свідченням дієвості законів про кримінальну відповідальність є чіткість й узгодженість їх норм щодо ініціювання, розгляду та прийняття [18, с. 19].

Відображенням принципу законності кримінального законодавства виступають і положення ч. 1 ст. 44 КК України, відповідно до якої особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у

випадках, передбачених цим Кодексом [3]. Наведена кримінально-правова норма «належить до правових (юридичних) гарантій механізму реалізації кримінального законодавства України» [18, с. 286]. Вона гарантує, що питання звільнення від кримінальної відповідальності регламентуються виключно КК України, а не іншим законодавчим актом.

Зважаючи на такі міркування, норми про бойовий імунітет як підставу звільнення від кримінальної відповідальності осіб військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», мають бути закріплені саме в КК України, а не в іншому (в т.ч. в Законі України «Про оборону») законодавчому акті.

Законом України від 24.03.2022 року № 2160-IX [7] встановлено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України).

Норма по своїй суті важлива і доцільність криміналізації зазначеного діяння за нинішніх умов не викликає сумнівів. Водночас, закріплення у статті 114-2 КК України «умов надзвичайного стану» як альтернативної ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення видається алогічним. Адже надзвичайний стан, на відміну від воєнного, вводиться при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, а не у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Відтак, криміналізація поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань під час надзвичайного стану є невинуватеною.

Окремої уваги потребують питання кримінальної відповідальності цивільних осіб за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Як відомо, дозвіл на застосування цивільним особам (громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах

перебувають на території України) наданий Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [14].

Слід зауважити, що до прийняття цього Закону право цивільних осіб на зброю обговорювалося в Україні давно, проте не набуло свого логічного завершення прийняттям відповідного закону (Про зброю реєстр. № 1032 від 13.05.1998, № 1171 від 22.11.2002, № 3069 від 22.08.2008, Про обіг зброї невійськового призначення реєстр. № 2105 від 20.02.2008, Про вогнепальну зброю цивільного призначення реєстр. № 1135 від 01.12.2014, Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї реєстр. № 4335 від 06.11.2020, Про право на цивільну вогнепальну зброю реєстр. № 5708 від 25.06.2021).

Попри короткий зміст цього Закону (далі – Закон № 2114), він породжує чимало дискусійних питань, які мають стати предметом поглибленого аналізу. У дозволених обсягах цієї статті зауважимо лише наступне.

Законом № 2114 Розділ II Прикінцевих та перехідних положень КК України доповнено новим п. 22, відповідно до якого *цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»*. Аналогічна норма закріплена в ст. 5 самого Закону № 2114: *цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована на підставі та в порядку, визначених статтею 1 та статтею 4 цього Закону*.

Привертає увагу застосований законодавцем термінологічний зворот «не несуть кримінальної відповідальності», який не є характерним для термінології КК України і не вживається в жодній іншій його нормі, а також співвідношення п. 22 зі ст. 5 Закону № 2114, де взагалі не конкретизовано вид юридичної відповідальності, яку «не несуть» цивільні особи. На нашу думку, таке формулювання не відповідає засадам верховенства права, зокрема, такий його складовий як юридична визначеність кримінального законодавства.

У пошуках інтерпретації термінологічного звороту «не несуть кримінальної відповідальності» звертаємося до іншого, який близький до нього за своїм кримінально-правовим значенням, а саме: «не підлягає кримінальній відповідальності». Такий зворот застосований, зокрема, у ч. 3 ст. 41-1 КК України, згідно з якою *особа не*

підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна [3].

Порівнюючи норми п. 22 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України і ч. 3 ст. 41-1 КК України, постає резонне запитання, чи є за кримінально-правовою природою застосування цивільними особами зброї відповідно до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння (як за ст. 41-1 КК України та іншими статтями Розділу XIII КК України «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння»).

Це питання має важливе теоретико-прикладне значення для практики застосування кримінального закону і для реалізації конституційного права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, яке гарантоване у ч. 6 ст. 55 Конституції України. Логічні підстави для позитивної відповіді на це запитання є, але вони некоректні з огляду на заборону застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК України) [3].

Потенційні складнощі правової кваліфікації діяння за ст. 43-1 КК України можуть постати, зокрема, в частині встановлення «...застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Недостатня формалізація (неконкретизованість) цієї кримінально-правової норми, що виражене у формулюванні «інші порушення законів та звичаїв війни», не відповідає засадам юридичної визначеності кримінального закону.

Насамкінець. Ефективність кримінально-правових норм значною мірою залежить від бездоганності (зрозумілості, доступності, однозначності тощо) правничої термінології кримінального закону. Тому лінгвістичні новації, що ними законодавець прагне наповнити тезаурус кримінального права (якими би вони не здавалися оригінальними), не завжди сприяють дієвому застосуванню кримінально-правових норм.

Приміром, у новій статті 436-2 КК України криміналізована так звана «*глорифікація*» осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних

формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України [3; 9].

Термін «глюорифікація» (по-іншому «глюорифікація», від лат. *glorificare* «прославляю») має іншомовне походження і в сучасній українській мові означає уславлення, звеличання, возвеличення, славлення, прославлення. Глюорифікувати значить звеличувати, звищувати, підносити, виславлювати, хвалити, розхвалювати. Ці прості відповідники іншомовній «глюорифікації» є більш зрозумілими, ясними і доступними. Тому, на нашу думку, термін «глюорифікація», що вжитий у статті 436-2 КК України, доцільно замінити на один із його українських аналогів.

Висновки. В умовах дії в Україні правового режиму воєнного стану ефективне виконання завдання щодо правового забезпечення миру, конституційного устрою, охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки від кримінально-протиправних посягань, що вчинені за вказаних умов, удосконалення кримінального законодавства України виявилось нагальною потребою часу.

Масив нових законодавчих змін, що їх зазнали КК України та суміжні правові акти, демонструє цілеспрямовані зусилля законодавчої влади України адаптувати кримінальне законодавство під нові воєнні реалії сьогодення. Водночас, зумовлена об'єктивними умовами динаміка кримінального законодавства не повинна перетворитися на неконтрольований процес, що здатний призвести до викривлення дійсного змісту кримінально-правових засад національного українського права. Тож кримінально-правова законотворчість за нинішніх умов має не тільки прагнути до новачіності, а й до збереження за цих умов стабільності усталених засад і кримінально-правових традицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. *Голос України* від 24.02.2022 № 37.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. *Голос України* від 10.06.2015 № 101 (із наступ. змінами).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 08 червня 2001. № 21 (із наступними змінами).
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 року № 2124-IX. *Голос України* від 20.03.2022 № 61.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 року № 2108-IX. *Голос України* від 15.03.2022 № 56.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 року № 2198-IX. *Голос України* від 22.04.2022 № 92.
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України від 24.03.2022 року № 2160-IX. *Голос України* від 26.03.2022 № 67.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 року № 2155-IX. *Голос України* від 02.04.2022 № 74.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 року № 2110-IX. *Голос України* від 15.03.2022 № 56.
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 року № 2113-IX. *Голос України* від 26.03.2022 № 67.
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 року № 2117-IX. *Голос України* від 06.03.2022 № 47.
12. Про внесення зміни до статті 263 Кримінального кодексу України щодо скасування відповідальності у випадках добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв : Закон України від 24.03.2022 року № 2150-IX. *Голос України* від 02.04.2022 № 74.
13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 року № 2149-IX. *Голос України* від 02.04.2022 № 74.

-
14. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 року № 2114-IX. *Голос України* від 06.03.2022 № 47.
 15. Про оборону : Закон України від 06.12.1991 року № 1932-XII. *Голос України* від 25.12.1991 (із наступ. змін.).
 16. Зуєв В. Проблеми забезпечення імунітету цивільних осіб за дії, спрямовані на захист суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1274850/> (дата звернення: 10.06.2022).
 17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
 18. Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 600 с.